

UN PARADOX

■ LEONIDA
TEODORESCU

Dacă vom judeca literatura prin prisma capodoperei ne vom izbi de un paradox terminologic: în istoria literară valoarea (valoarea propriu-zis literară și nu așa-zisa valoare istorico-literară) pare a opri în loc ideea de progres*, deși, în fond, o dinamizează. Nu ne vom angaja în speculații de ordin terminologic, trebuie însă să menționăm că noțiunea de progres presupune un raport comparativ, indiferent dacă termenii comparației țin de o ordine statistică, de o anume ordine axiologică, țin de ordinea socială, politică, spirituală, morală, ideatică, țin de raporturile conceptelor de bine și mai bine, rău și bine, puțin și mult, mult și mai mult etc. Oricare ar fi varianta, termenii sînt comparabili. Or, capodoperele sînt, prin definiție, incomparabile în plan axiologic. A stabili un raport comparativ valoric între, să zicem, *Oedip rege* și *Hamlet* înseamnă a stabili și o ierarhie valorică, ceea ce va anula (în cazul concepției date) calitatea de capodoperă a uneia din cele două lucrări, pentru că ideea de capodoperă este incompatibilă cu ideea unor grade de comparații, capodopera nefiind, într-un fel, decît un superlativ absolut. Shakespeare, ca să revenim la exemplul de mai sus, reprezintă un moment de stagnare, strict în sensul progresului axiologic, dar nu și în planul genezei și al dinamicii.

Sub raportul valorii generale și particulare a progresului și a stagnării literare, ca și în planul locului capodoperei în definirea generală și particulară a progresului și a stagnării în literatură, se poate încerca o anume schemă; pentru înțelegerea căreia, însă, e nevoie de unele precizări. Dinamica literară, credem noi, se compune din trei momente esențiale sau, poate, din trei concepte de bază: literatura universală, literatura națională, scriitorul. Dintre aceste concepte, cel de litera-

tură universală suferă de o anume labilitate. Ce se înțelege prin literatura universală și care sînt limitele ei? Este vorba într-adevăr de un fenomen universal sau de un fenomen care *la un moment dat și pentru un număr de literaturi și culturi naționale* a fost asimilat drept universal? Este vorba de ceea ce considerăm *noi astăzi*, datorită unor mari acumulări informaționale, drept fenomen universal, sau este vorba de ceea ce considerau *contemporanii fenomenului*? Astfel, pentru vechii greci, pentru romani, dar și pentru Europa occidentală a Evului mediu, a Renașterii și chiar a secolelor XVII și XVIII, universalitatea clasică se rezuma, în mare, la antichitatea greacă și latină. Chiar și polemica romanticilor cu clasicismul (la care ne-am referit într-un articol precedent) consfințește drept concept universal principiul aristotelic al unității acțiunii. Ca să nu mai vorbim de faptul că, pînă aproape de sfîrșitul secolului al XIX-lea, cultura occidentală, care a jucat, la un moment dat, un rol primordial în evoluția culturală a omenirii, excludea din sfera conceptului de universalitate nu numai, să zicem, cea mai mare parte a literaturilor asiatice (și mai ales a fenomenelor literare asiatice), dar chiar și aproape totalitatea fenomenelor literare est-europene și scandinave. Ca, mai tîrziu, o parte din aceste fenomene (romanul rus, de pildă) să pună amprenta chiar pe evoluția culturii occidentale. În intenția noastră nu stă însă tratarea conceptului de literatură universală, ci doar evidențierea caracterului convențional al termenului. Dar să revenim la schemă. Este vorba de o schemă de tip descendent.

Prima treaptă și cea mai generală este cea a literaturii universale. Să convenim (mai mult sau mai puțin convențional) că primele mari valori aflate sub aspect axiologic în afara oricărui dubiu sînt cele care țin de literatura greacă veche. În acest sens, momentul capodoperei eline (Homer, tragicii) va însem-

* Vezi și articolul „Școlile literare ca moment al stagnării”, *Teatrul* nr. 9, 1973.

na și sfârșitul progresului valoric la scara literaturii universale, întrucât, creându-se incomparabil literar, a dispărut posibilitatea unei ierarhii valorice, a unei baze axiologice pentru comparație, în fine, a unei ascensiuni valorice. O capodoperă nu exclude o altă capodoperă, dar exclude un raport valoric comparativ. Lucrurile sînt, însă, mult mai complicate decît par ele la prima vedere, și chiar la a cincea.

În primul rînd, există riscul unei formalizări cronologice. Dacă Homer și-a scris epopeele înaintea tragicilor, înseamnă că momentul stagnării începe odată cu Homer. Evident, lucrurile pot fi privite și așa, deși pentru literatura universală contează perioadele mai mari de timp, epocile literare într-o accepție mai largă. Din acest punct de vedere, ne interesează antichitatea greacă în ansamblul ei și nu anul de naștere al lui Eschil sau Sofocle și nici anul exact în care a fost scrisă o operă. În afară de asta, nu este suficient să se creeze o capodoperă, este necesar ca lucrarea în cauză să fie receptată, asimilată ca atare pe plan universal, dacă tot vorbim de literatura universală. Dacă pentru literatura universală marile piese ale lui Shakespeare au început să fie asimilate cu adevărat cam pe la începutul secolului al XIX-lea, atunci nu ne mai interesează data premierei la teatrul „Globus”. Începutul secolului al XIX-lea va fi, din punctul de vedere al literaturii universale, momentul Shakespeare.

Este vorba, însă, în al doilea rînd, de o împrejurare de profunzime. Prin urmare, sub aspectul literaturii universale, asistăm la un progres inițial, de la foarte vechi lucrări, la început rudimentare, pînă la nivelul capodoperei. În momentul în care nivelul capodoperei a fost atins, în planul literaturii universale nu se mai poate vorbi de progres valoric. Dacă, însă, vom rezuma momentul capodoperei la Homer și la tragici, atunci vom rezuma, implicit, momentul capodoperei la două genuri. Progresul însă va fi nu mai puțin valabil pentru alte genuri literare. În planul foarte larg al literaturii universale se poate vorbi de un real progres în sfera celorlalte genuri. Cazul cel mai evident este cel al romanului, care a atins nivelul capodoperei abia în secolul al XIX-lea. Între romanul secolului al XIX-lea și romanul precedent ne întîlnim exact cu raportul între comediile lui Molière și farsele meșterului Pathelin. Se pot aminti, în acest sens, și alte genuri literare. Sub aspectul fiecărui gen în parte, însă, ca fenomen universal, se pot formula și niște rezerve. Este vorba de un progres literar sau de o dinamică literară? Dar asupra acestui moment vom reveni. www.cimecatorii.ro însăși.

Așadar, la scara literaturii universale se poate vorbi de trei momente distincte: momentul premergător capodoperei (în care asistăm la o evoluție lentă de la rudimentar și primar la nivelul marilor valori), care este și momentul progresului literar; momentul capodoperei (moment de vîrf al progresului); momentul ulterior al capodoperei, care este momentul dinamicii literare, pentru că se creează pe o scară foarte largă condiția următoarelor geneze ale marilor valori. Din acest punct de vedere, orice capodoperă sau orice grup de capodopere reprezintă un moment de răscruce în literatură sau, ca să ne exprimăm în limbajul formalistilor ruși, reprezintă o epuizare a formei și ca atare face neavenită ideea de comparație.

Astfel, la începutul secolului al XIX-lea, tragedia ca formă literară era epuizată, și un simptom al acestei epuizări (la care ne-am mai referit) a fost *Boris Godunov* al lui Pușkin, în care se stabilea un raport de echilibru între vina tragică și sancțiunea tragică. Poate că *Boris Godunov* a fost chiar ultima mare tragedie în accepția cea mai directă a termenului.

Moartea tragediei, însă, va fi, în mare, concomitentă cu explozia romanului. Se poate vorbi, în limitele conceptului de literatură universală, de un progres real plecînd de la explozia valorică a romanului din secolul al XIX-lea? Credem că aici trebuie să disociem doi termeni: progresul și dinamica.

Progresul pare obstaculat odată cu intrarea în sfera marilor valori, în cazul nostru, mai mult sau mai puțin convențional, odată cu momentul Homer și al tragicilor greci. De aici, în planul foarte larg al literaturii universale, începe momentul atingerii unui liman, a incomparabilului. Ceea ce nu înseamnă absența dinamicii, a căutării altor limanuri, pentru că o capodoperă, după cum am mai spus, nu exclude o altă capodoperă. În biografia oricărei noi valori se va afla întotdeauna incorporată o mișcare, o dinamică, ceea ce se va întîmpla și în cazul romanului secolului al XIX-lea. În planul literaturii universale, romanul din secolul al XIX-lea nu stabilește o nouă ierarhie a valorilor universale, nu transformă marile valori de ieri în niște valori de mîna a doua, ci doar completează tabloul marilor valori.

Astfel, momentul apariției capodoperei, al valorilor de culme este, în același timp, și momentul dinamicii literare, nu este doar momentul genezei unor valori, ci este momentul Genezei Valorilor. Și, în această calitate, odată cu momentul stagnării încep mementoale de răscruce ale literaturii, a căror domnie este egală cu momentul domniei lite-